

12.

ZIMMERMANNNOVA KRITIKA REŽIMA ANTE PAVELIĆA – UZROCI I POSLJEDICE

Petar Macut

UDK: 1Zimmermann, S."1941/45"
IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

Sažetak: Stjepan Zimmermann (1884.–1963.), najplodniji hrvatski filozof 20. stoljeća, imao je (ne)sreću preživjeti dva svjetska rata i tri diktature. Oduševljeno dočekavši uspostavu Nezavisne Države Hrvatske, vrlo brzo se razočarao, spoznavši zločinačku narav Pavelićevog režima. Ne dopuštajući da ga se zastraši, nastavlja s predanim profesionalnim radom te objavljuje knjige u godišnjem ritmu. Objavio je ukupno 23 bibliografske jedinice u razdoblju 1941.–1945. godine, od čega pet knjiga. Središnje mjesto u tom opusu zauzima *Kriza kulture* (1943.), zbirka eseja objavljivanih u tadašnjim časopisima. U tim se esejima nalazi oštrica kritike režima Ante Pavelića, s obzirom na to da ustaški režim ne može ispuniti ni najopćenitije kriterije humanističko-kršćanske etike, a to je pozicija s koje Zimmermann promišlja suvremeni trenutak hrvatskog društva. S druge strane, ni ustaše na čelu s Pavelićem nisu ostale dužne Zimmermannu. Odlikovale su ga nekoliko dana prije nestanka NDH ordenom za zasluge, koje Zimmermann nije ni zaslužio, a ni primio. Kao primjer propagandne instrumentalizacije njegova djelovanja u to doba analizirano je Zimmermannovo predavanje objavljeno u *Spremnosti*, pod uredništvom Ive Bogdana. Bogdan je u tiskani tekst predavanja ubacio odlomak o Anti Paveliću, koji Zimmermann nikada nije izgovorio. Ovaj je rad prilog slabo istraženom području intelektualnih kritika ustaškog režima od 1941. do 1945. godine. Njime se prvi put propituje djelovanje Stjepana Zimmermanna u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

Ključne riječi: Stjepan Zimmermann, Ante Pavelić, filozofija u NDH, totalitarizam

Uvod

Stjepan Zimmermann spada među najveće hrvatske filozofe XX. stoljeća. Ne samo da je njegov opus, bez ikakve ograde, najobimniji uzmemo li u obzir sva njegova tiskana djela kao i ona koja do danas leže u ostavštini, već je i kvalitativno reprezentativan. Iako do sada nije poduzet iznimno težak posao komparativne analize Zimmermannove neoskolastičke pozicije naspram, recimo, Maritainove i nekih ostalih vodećih neoskolastika Zimmermannovog vremena, jasno je da su hrvatski neoskolastički okviri odavno preuski

da bi obuhvatili i pravilno ocjenili njegov filozofski doprinos. Nadalje valja napomenuti da je hrvatska neoskolastička filozofija do 1945. najbogatija grana filozofije u Hrvata.

U središtu našeg razmatranja bit će Zimmermannovo predavanje održano na svečanoj sjednici Hrvatske akademije 1. srpnja 1942., posebno njegov odjek u tjedniku *Spremnost* koji se u to vrijeme nalazio pod uredničkom palicom Ive Bogdana. Taj odjek ne bi bio relevantan da se u njemu ne nalazi urednički zahvat u Zimmermannovo predavanje i to ni manje ni više nego o Anti Paveliću. Važno pitanje na koje u ovome radu dogovaramo glasi: je li Zimmermann govorio o Anti Paveliću u svojem predavanju onako kako nalazimo zapisano na stranicama *Spremnosti*? Odgovarajući na to pitanje govorit ćemo o odnosu S. Zimmermanna prema NDH, odnosu NDH prema filozofiji i kulturi općenito, to jest o odnosu svake ideologije prema intelektualnoj slobodi.

1. Zimmermannovo djelo u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj

Osnutak Nezavisne Države Hrvatske zatekao je Zimmermanna kao akademika i redovitog profesora na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu. U smislu znanstvenog napredovanja i formiranja dostigao je najviši stupanj. Za vrijeme Kraljevine Jugoslavije odlikovan je ordenom Sv. Save 2. stepena, Sv. Save 1. stepena s lentom i Belim orlovima. Bio je dekan KBF-a i rektor Sveučilišta u Zagrebu. Jedino nije bio predsjednik Akademije.¹ Za vrijeme NDH tiskane su mu sljedeće knjige: *Filozofija života* (1941.), *Psihologija, udžbenik za srednje škole* (1941.), *Nauka o spoznaji* (1942.), *Kriza kulture* (1943.), *Smisao života* (1944.) i *Putem života* (1945.). Kvalitetom i osobnim angažmanom zauzeo je vodeću ulogu u filozofskom životu NDH.²

Zimmermannova djela u NDH razvijaju sve teze koje je dugogodišnji rad položio u temelje njegove filozofije. Zimmermannova teoretska filozofija, nikada sama sebi svrhom, u NDH postaje kriterijem prosudbe konkretne stvarnosti. Tako na primjer *Filozofija života* “će nastaviti i završiti rasprave u dosadašnjim knjigama *Filozofija i religija* (2 sveska, 1936./1937.) i *Religija i život* (1938.)”³ stoji u predgovoru koji je Zimmermann napisao na Duhove 1941., dakle 40 dana od uspostave NDH. Jasno je da je ta knjiga nastala prije osnutka NDH. To je ujedno najopsežnija filozofska knjiga tiskana u te četiri godine.⁴ Ta trilogija važna je za kasnije Zimmermannove prosudbe događaja koji su se ubrzano počeli odvijati nakon 1. listopada 1939.⁵ Misao koja će se javiti dvije godine poslije u *Krizi kulture*

¹ Tu je dužnost vršio A. Bazala. U Zimmermannovoj autobiografiji čitamo: “Ponudeno mi je (od ustaša, op.a.) predsjedništvo Akademije. Odbio sam pozivom na redoviti izbor po akademjskim propisima.”, Stjepan ZIMMERMANN, *Humanizam i totalitarizam*, Virovitica 2003., 25.

² Ovdje je svakako korektno upozoriti da je prof. dr. Pavlu Vuk-Pavloviću zabranjeno predavanje na Sveučilištu u Zagrebu te da za vrijeme NDH nije objavio gotovo ništa. Zapravo, objavio je u Napretkovom kalendaru nekrolog Arnoldu, koji je tiskan za vrijeme NDH kao posebni otisak. Iako ovdje nije prikladno mjesto za raspravu o tom pitanju, napomenimo da je Vuk-Pavlović bio u napetim odnosima s A. Bazalom te da u Redu predavanja za akademsku godinu 1940./1941. koji je prihvaćen prije uspostave NDH, nije dobio zaduženje da predaje. O Vuk-Pavloviću za vrijeme različitih režima bit će više govora u drugom radu. I D. Žanko za Zimmermanna kaže da je kao filozof “u ono doba, bez sumnje, prvi u Hrvatskoj”. Dušan ŽANKO, *Svjedoci*, Buenos Aires 1967., 192.

³ Stjepan ZIMMERMANN, *Filozofija života*, Zagreb 1941., IV.; knjigu je tiskala Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti kao XIII. knjigu knjižnice znanstvenih djela za opću naobrazbu.

⁴ Knjiga ima 494 stranice.

⁵ “Tko bi primjerice današnjem ratnom stanju tražio dublje izvore, pronalazio bi ih u činjenici, da je neka zabluda ili čak namjerno iskrivljena istina prevladala razvojem života i tako ga usmjerila putem ratne katastrofe. U tom je mjerilo

kao temelj promišljanju konkretne hrvatske stvarnosti, nalazi se istaknuta već u navedenom predgovoru: “Da je upravo u *moralnom životu izvor sreće za pojedinca i narod*, tu istinu hoće ta knjiga opravdati.”⁶ Pojedinaac i narod, istina i politika, Hrvatska i Europa, rat i poslijeratni mir postat će temeljne odrednice kasnog⁷ Zimmermanna. Da je ta knjiga, kao dio trilogije, teoretski okvir u kojem je Zimmermann poslije prosuđivao hrvatsku političku stvarnost, jasno je iz autorovih riječi: “Premda ova knjiga ne će ulaziti u kritičko promatranje konkretnih pojava u današnjem kulturnom svijetu, ona će opravdavati upravo ona osnovna načela, prema kojima kulturna filozofija mora gledati našu današnjicu.”⁸

Druga knjiga S. Zimmermanna tiskana u NDH – *Nauka o spoznaji* – “nastoji jasnim i temeljitim poučavanjem pružiti čitaocu suvremeni priručnik za nauku o spoznaji.”⁹ Iako nije nipošto lagana za čitanje, pisana je sustavno i pregledno te spada također u red knjiga koje bi trebale poslužiti kao određeni uvod u osnovnu kritičku orijentaciju. Predgovor te knjige autor nije, kao poslije, iskoristio u druge svrhe osim za upoznavanje čitaoca s teškoćama i sadržajem što se nalazi unutar njezinih korica. Nakon te knjige započinje novo razdoblje u Zimmermannovom filozofskom životu. Njegova filozofija postaje konkretna filozofija života, filozofija kulture i povijesti.

2. Kako će filozofija kulture prosuđivati našu sadašnjost?¹⁰

Stjepan Zimmermann održao je 1. VII. 1942. predavanje u salonu HAZU na temu *Kako će filozofija kulture prosuđivati našu sadašnjost?* Jasno je da je ta misao imala svoj tijek i da je sazrijevala tijekom vremena. Svoj konačni oblik, svoju prezentaciju doživjela je usred Hrvatske akademije.

U Zimmermannovom predavanju možemo pratiti dvije tematske linije koje se isprepleću. Njihovim međusobnim odnosom u tekstu Zimmermann postiže uzajamno rasvjetljavanje: teorija objašnjava praksu, a praksa čini podlogu teoriji. Stoga Zimmermann predlaže sljedeću metodologiju: ispitati a) “obće smjernice kulturnofilozofijskog prosuđivanja” i b) “konkretno prosuđivanje pojedinačnih pojava”.¹¹ Iako su te dvije smjernice unutar teksta pomiješane, mi ćemo ih promotriti zasebno.

za predviđanje budućih događaja.” S. ZIMMERMANN, *Filozofija i religija*, Zagreb 1936., I. (kurziv P. M.). Budućnost je tema koja će sve više zabrinjavati Zimmermanna kako se rat bude bližio svom neumitnom kraju.

⁶ *Isto*, IV. (kurziv S.Z.)

⁷ Na tom stupnju istraživanja moguće je razgraničiti Zimmermannova filozofska nastojanja na tri faze: **I. noetička faza** ili **faza filozofije spoznaje** – to je najdugotrajnija i najplodnija faza njegovog života koja traje od 1910. kada je doktorirao na Papinskom sveučilištu, do 1942. i dovršetka *Nauke o spoznaji*; **II. filozofija kulture i povijesti** – iako relativno kratko razdoblje njegovog djelovanja, 1942.–1945., sadržajem je bogato; tu pripadaju knjige *Kriza kulture* 1943., *Smisao života* 1944. i *Putem života* 1945. kao i neki tekstovi rasuti po ondašnjoj periodici (npr. “Poviestni smisao sadašnjice”, *Spremnost*, br. 168., posljednji broj!); **III. faza nametnute šutnje** – vrijeme samozatajnog Zimmermannovog rada na komentaru Jaspersove filozofije u dva sveska, te nekoliko djela koje se po svojoj tematici vraćaju na I. i II. fazu. Naravno, ne treba tražiti strogu odijeljenost te tri faze, već tematsku. Preklapanje je ne samo moguće već i nužno.

⁸ *Isto*, III.

⁹ Stjepan ZIMMERMANN, *Nauka o spoznaji*, Zagreb 1942., VI.

¹⁰ D. Žanko: “Ovo je predavanje bilo početni udarac Zimmermannove filozofije historije i tako rekuć programatska teza na ovom terenu...”, D. ŽANKO, *Svjedoci*, 192.

¹¹ Usp. Stjepan ZIMMERMANN, *Kriza kulture*, Zagreb 1943., 73.

2.1 Opće smjernice kulturnofilozofijskog prosuđivanja

U tim smjernicama nalazi se temeljna teoretska podloga Zimmermannove filozofije kulture. One proizlaze iz etičkih uvjeta. Etički uvjeti su u temelju suvremene krize kulture. Kriza kulture je zapravo kriza etike, jer nema kulture bez etike. Kako i zašto dolazi do krize etike? Da bismo nešto procijenili je li etično, moramo se služiti razumom. Ako čovjek radi prema diktatu razuma, radi prema savjesti i prema tome ravna se i po najopćenitijim etičkim principima. "Ethos ulazi u čovjekov život zakonom njegova razuma."¹² kaže Zimmermann. Analizom stanja etike u društvu dolazi se do istog rezultata. Treba utvrditi u kakvom je stanju društvo koje u krajnjoj liniji i ulazi u prosudbu filozofije kulture (to je zadatak konkretnog prosuđivanja stvarnosti). Potrebno nam je mjerilo. Mjerila ne možemo tražiti u samom obliku kulture, jer su oni prolazni. Mjerilo da bi bilo uspješno mora biti objektivno. Jasno nam je da ne postoji samo jedna kultura. Kulture su različite u prostoru i vremenu. Pojam kulture postaje sve dinamičniji i parcijalniji. Čini se da će kao takav izbjeći svako mjerilo, posebno mjerilo koje Zimmermann zahtijeva: objektivno, jedno i nepromjenjivo.¹³ Njemu je jasno da kriteriji koje je koristio u svojim radovima iz noetike, pod okriljem metafizike, onoga apsolutnoga i vječnoga, nisu podobni za ispitivanje kulturnih fenomena. To ne znači da bi prema tome rezultati ispitivanja bili neovisni o njegovom poimanju istine koja proizlazi iz skolastičke formule podudaranja stvari i uma. Zimmermann ne promatra kulturu samo objektivnim očitovanjem vrednota jer smatra da se na taj način osiromašuje sadržaj i uloga kulture u ljudskom životu. Fenomenologija kulture, dakle promatranje kulture onako kako se pokazuje, obuhvaća u svom pojmu samo ono što je očigledno, što se očituje, ono što se dogodilo. Time se međutim ne uzima u obzir ono što se zahtijeva, ono što je zadatak čovjeka koji jest u nekoj kulturi, ono što je kulturom fundirano, ugrađeno kao sastavni dio identiteta. Tek trajno ozbiljenje kulturnog zadatka, onoga što treba biti, opravdava i omogućuje Zimmermannu da legitimno filozofski pita: *kako će filozofija kulture prosuđivati našu sadašnjost? Filozofiju budućnosti, ono kako će, moguće je konstruirati, dakle, samo i isključivo kriterijima koji će vrijediti i u samoj toj budućnosti. U tome se očituje vrijednost i inovativnost Zimmermannovog aksiološkog poimanja povijesti i kulture.*¹⁴ Onaj desideratum kulture koji se pretapa tijekom povijesti iz jedne kulture u drugu, u vremenskom kontinuitetu omogućuje objektivnost koja je potrebna za opravdanje filozofije kulture kao zasebne znanstvene grane.

Gdje možemo naći minimum kulturnog identiteta? U svjetonazoru. Temelj filozofije života je nazor o životu, a nazor o životu jest svjetonazor. Iz svjetonazora se iščitava smisao života,¹⁵ koji je utemeljen, prema Zimmermannu, u etici. Minimum kulturnog identiteta nalazimo u etici, jedinom konstantnom fundiranom temelju koji prati život i ustrojstvo nekog naroda i pojedinca u povijesti. Budući da Zimmermann smatra da je katolička religija odgovorna kao jedina i prava religija u teološkom smislu, i u kojoj se temelji etika

¹² *Isto*, 72.

¹³ Usp. *Isto*, 75. U Zimmermannovom zahtjevu za objektivnošću jasno se nazire njegov noetički stav i teološka pozadina. Međutim, treba naglasiti da se Zimmermann trudi zauzeti husserlijanski fenomenološki stav suspregnutosti. "U tome pravcu, mi ne ćemo ići dalje od onih granica, do kojih dopire etičko gledanje na društveni život, napose na državno oblikovanje narodnog života. Našim razmatranjem ne ćemo zahvatiti na pr. problem religije... *Isto*, 73.

¹⁴ O začetku ideje o jednoj uvjetno rečeno zagrebačkoj aksiološkoj školi vidi u: Zlatko POSAVAC, *Kultura, estetika i estetički fenomeni u filozofiji Stjepana Zimmermanna, Život i djelo Stjepana Zimmermanna. Zbornik radova*, (ur. Josip Oslić i Zarko Pavić), Zagreb 2001., 72. i dalje.

¹⁵ Nimalo slučajno da su naslovi Zimmermannovih knjiga upravo *Filozofija života* (1941.), *Smisao života* (1944.) i *Putem života* (1945.).

kao svjetonazor i odrednica identiteta, kriza identiteta je zapravo kriza odnosa prema etici, odnosno religiji. O tom pitanju ovisi i konkretno ispitivanje određene kulture. “Stupnjevanje kulturnog života zavisi upravo od toga, koje će stajalište zauzeti kulturna filozofija u pitanju *nazora o životu*.”¹⁶ Zato je ispitivanje etičkih uvjeta življenja jedan od metodoloških postulata Zimmermannove filozofije kulture.

Koji su mogući nazori o životu? U odgovoru na to pitanje u pomoć nam dolaze metafizičke koncepcije o čovjeku kojima se bavi filozofska antropologija. Dva su ekstremna nazora: naturalizam i metafizički idealizam. Zimmermann bira srednji put: čovjek nije samo materija, odnosno skup prirodnih zakonitosti, a ni sustav uozbiljenja idejnih zakonitosti, već je sastavljen od duše i tijela. Protiv naturalizma Zimmermann ističe čiste psihičke, odnosno duhovne doživljaje na području spoznaje, čuvstava i volje. Akti duhovne svijesti upravljani su prema idejama istine, dobrote i ljepote. U tim se idejama nalazi trajna vrijednost i temelj humaniteta. A kako smo vidjeli, prema tim istim idejama moguće je ocjenjivanje prošlih, minulih kultura, kao i onih danas djelujućih. Da antropološke koncepcije imaju stvarnog utjecaja na društvo i kulturu u cjelini vidljivo je već iz činjenice da ti isti teoretski zahtjevi prelaze svoje okvire te postaju ideologije. Tako Marxova teoretska koncepcija prelazi u komunističko uređenje društva (iako je pitanje za sebe koliko zapravo praksa slijedi Marxovu teoriju), liberalizam podupire kapitalistička nastojanja, a mogli bismo reći u tom svjetlu da i doktrina jednog Lava XIII. s kojim je u dosluhu neoskolastička misao, postaje također ideologija, koja zapravo nikada nije odigrala svoju ulogu.

2.2 Konkretno prosuđivanje pojedinačnih pojava

Zimmermann nigdje eksplicitno ne navodi da govori o filozofiji povijesti kao disciplini. Sasvim je jasno iz teme kojom se bavi i načina na koji se njome bavi, da mu je problematika poznata te nudi određena rješenja. Da bismo ispitali osnovnu strukturu njegove misli o povijesti poslužiti ćemo se djelom Zimmermannovog suvremenika i kolege Julija Makanca. To je prikladno učiniti iz nekoliko razloga: ako izuzmemo činjenicu da su njih dvojica suvremenici i kolege, što bi bilo relativno nevažno da se obojica nisu bavila istim problemima u isto vrijeme, bitan je i filozofski aspekt kojim se bave. Postoji niz dodirnih točaka, uz naravno i nekoliko bitnih razlika, koje nam omogućuju plodnu usporedbu tih dvaju filozofa; navest ćemo nekoliko citata iz djela J. Makanca koja bi možda i Zimmermann potpisao kao svoje: “Kada govorimo o vrijednostima kao predmetu filozofskog iztraživanja, onda ne mislimo na one vrijednosti, za koje važi načelo “*de gustibus non est disputandum*”, nego mislimo na t.zv. absolutne vrijednosti, koje se temelje na određenim objektivnim, iako nematerijalnim zakonitostima i koje nas prema tome etički obvezuju. Baš ove vrijednosti, koje posjeduju unutrašnji odnos prema kulturi središnji su problem filozofije uobće, a filozofije povijesti napose.”¹⁷ O apsolutnim vrijednostima Zimmermann nam je ostavio nebrojeno mnogo stranica. Iako je njegova središnja filozofska problematika vezana uz problem spoznaje, on se njome ionako bavi da bi kritički utvrdio relevantnost te spoznaje baš zbog dokaza da je naš um sposoban dokučiti “absolutne vrijednosti”. Makančeva definicija same filozofije povijesti odgovara onim namjerama koje je Zimmermann izložio u svom predavanju u Hrvatskoj akademiji. Usporedit ćemo Zimmermannove rezultate i Makančevu

¹⁶ Isto, 79.

¹⁷ Julije MAKANEC, *Uvod u filozofiju povijesti*, Zagreb 1993., 26.

definiciju koja glasi: "Filosofija je poviesti filozofska disciplina, koja izpituje pojam i smisao poviestne spoznaje i poviestnog zbivanja."¹⁸ Povijesno zbivanje i povijesna spoznaja koju Zimmermann ispituje uvjeti su nastanka i života Nezavisne Države Hrvatske. "Povijest nevolje" počinje 1918., smatra Zimmermann, s nepoštivanjem prava naroda na samoodređenje. Versailleski sporazum, koji je svijet gurnuo u Drugi svjetski rat, Hrvate je smjestio u državu Srba, Hrvata i Slovenaca. "U tom je stanju jedan korien sukobima, koji su došli do izražaja početkom sadašnjeg rata."¹⁹ Vrhunac nepravde i nasilja nad Hrvatima dogodio se 20. lipnja 1928. atentatom na Stjepana Radića i ostale hrvatske zastupnike u beogradskom parlamentu.²⁰ Smrt Stjepana Radića, uvođenje šestojanuarske diktature 1929. pogodovala su nastanku NDH 1941. Daljnja represija prema hrvatskom narodu očvrstala je njegovu unutrašnju snagu te mu podarila onu potrebnu moralnu snagu koja je naposljetku dovela do uspostave samostalne države. Zimmermannu je jasno da je uspostava NDH bila moguća zato što se povijesna konstelacija tako složila te je omogućila da se hrvatski narod osamostali.²¹ I ono što je potrebno sada naglasiti, da bi nam neke stvari bile jasnije, jest Zimmermannov jasan stav da iz povijesne konstelacije, iz patnji hrvatskog naroda koji je na prevaru uvučen u državu koju nisu željeli 1918., slijedi događaj 10. travnja. "Na sam taj dan *sav je narod* djelatno pristupio svome oslobođenju."²²

O samom činu proglašenja NDH postoji dovoljno literature da se o tom događaju donese objektivan i nepristran sud. Ono što Zimmermann nastoji, sa stajališta filozofije povijesti, jest izolirati sam taj događaj, zamrznuti datum i analizirati ga. "Smisao povijesne spoznaje i poviestnog zbivanja" u tom trenutku dobivaju jedan nadvremenski značaj. "Kao Hrvat, sad bih ovdje morao zastati, da na osnutak Nezavisne Države Hrvatske pogledam ne samo poviestničkim zrenjem, nego i nadahnut zanosima dugih stoljeća za oživotvorbu hrvatske države."²³

U Zimmermannovoj prosudbi razlikuju se događaji prije 10. travnja, sam 10. travanj i događaji poslije 10. travnja, tj. nakon početka masovnih ubojstava i represije ustaškog režima. Zimmermannov stav da je *sav narod* djelatno pristupio svom oslobođenju želi opisati duh vremena i raspoloženja kojom je dočekan taj dan slobode, kao i pravnu činjenicu: ne postoji kolektivna odgovornost. A to je tema kojom ono najbitnije iz Zimmermannove filozofije kulture dolazi na red: kritika ustaške diktature i režima Ante Pavelića.

2.2.1 Nezavisna Država Hrvatska nakon 10. travnja 1941.

Pri prosudbi njegove sadašnjice, dakle događaja od 10. travnja 1941. do 1. srpnja 1942., Zimmermann zauzima vrijednosnu poziciju i to u sferi etike. Iako je u temelju Zimmermannove etike uvijek religija, i to kršćanska, on ne donosi niti prosuđuje stvarnost iz rakursa

¹⁸ *Isto*, 13.

¹⁹ S. ZIMMERMANN, *Kriza kulture*, 93.

²⁰ O utjecaju tog događaja na svoje političke stavove Zimmermann kaže u svojim *Autobiografskim zabiljkama iz doba rata i poslije rata* sljedeće: "Ja sam doista nakon krvoprolića u beogradskoj skupštini 1928. likvidirao svoje jugoslavensko hrvatstvo." S. ZIMMERMANN, *Humanizam i totalitarizam*, 28.

²¹ "Njezin je osnutak [NDH op.a] bio uvjetovan događajem od 27. ožujka 1941., kada je samo nakon dva dana (iza 25. ožujka) nastupio zaokret naše povjesnice. Možda je taj osnutak bio uvjetovan i zasad nepoznatim činjenicama (...) Koliko do nas stoji, mi joj utiremo putove samo onda, ako se kao narodna država izgrađujemo na moralnim temeljima." S. ZIMMERMANN, *Kriza kulture*, 98.

²² *Isto*, 98. Kurziv P.M.

²³ *Isto*, 97.

ispovjednika, već kulturfilozofa. On želi detektirati unutrašnje stanje tadašnje hrvatske države, da bi dobio neke smjernice kojima će prosuditi u kojem smjeru mlada hrvatske država ide i kakva je budućnost čeka. “Jer ni budućnost se ne će moći odvojiti od sadašnjosti upravo tako, kao što predtravanjsko razdoblje služi za uzročno razumijevanje sadašnjosti.”²⁴ On želi odgovoriti na pitanje koji su moralno-kulturni ciljevi hrvatske države. Ako su ti ciljevi ispravni, to će pozitivno utjecati na budućnost države. Ako nisu, onda će negativno utjecati. A kako nam je iz povijesti poznato, upravo se to i dogodilo.

Na koji je način moguće ispitati moralno-kulturne ciljeve konkretne sadašnjosti? Zimmermann je svjestan svoje skućene pozicije. Prosuđivati sadašnjost iz sadašnjosti gotovo je nemoguće. Nedostaje perspektiva povijesnog odmaka. Međutim, povijesnu perspektivnost Zimmermannu omogućuje njegov vrijednosni kriterij. Naime, ukoliko je vrijednost etike trajna, te vrijednosti nam daju kriterij prosudbe.²⁵ Jasno je da će i u budućnosti zločin biti zločin te je stoga moguće o nekim činjenicama sadašnjosti imati *povijesnu* prosudbu. Druge činjenice moraju čekati budućnost.

Zimmermann predlaže shematski zadatak svake buduće filozofije kulture ovako: 1. upoznati bivstvo naroda kao kulturnotvorne cjeline, u svim smjerovima kulturnog očitovanja; 2. uočiti načelne smjernice i njihovu provedbu u državničkoj djelatnosti; 3. razmotriti čimbenike izvan okvira narodnodržavnog subjekta, koliko oni mogu utjecati na njegov životni razvitak.²⁶ Iako je potreban vremenski odmak za sve tri točke ovoga nacrtu filozofije kulture, te da opseg 1. i 3. točke zasigurno prelaze snage jednoga znanstvenika, Zimmermann će se posebno zadržati nad 2. točkom ovoga nacrtu. Njegova hrabrost i moralna snaga upravo se očitovala u tome što je jednom totalitarnom sustavu rekao u lice da je totalitaran. I ne samo to: jasno je stavio do znanja da će se sustav kao takav zasigurno urušiti ako se nastavi ponašati kao do sada.

Što to konkretno Zimmermann zamjera “državničkoj djelatnosti”? Oni koji su se uhvatili teškog zadatka upravljanja društvom, kao elita tog društva, najodgovorniji su za stanje koje prevladava u tom društvu. Njihova odgovornost ima nekoliko razina: ako znaju, a nisu ništa učinili da spriječe zlo u društvu; ako je sumnjiva moralna kvaliteta državnih službenika – poslodavac je jednako odgovoran kao i loš državni službenik; isticanje pravde i altruizma, a služenje konformizmu. Posebno, u svjetlu najstrašnijih zločina, Zimmermann ističe da “na. pr. nije svejedno, da li je sav narod za neke čine odgovoran, ili samo pojedinci, kakvih se može svagdje naći.”²⁷ Ili još jasnije: “Bilo je uvijek i svagdje slučajeva, da su pojedinci zamienili sebe i svoje položaje s narodom, proglasili sebe narodom i tada u ime naroda ograničili pojam slobode na pravo pljeskanja.”²⁸ Takve jasne i nedvojbene riječi, koje je izrekao jedan od najpoštovanijih hrvatskih znanstvenika između dvaju ratova, bile su sve samo ne samo simbolične. Njegov utjecaj na naraštaj hrvatskih intelektualaca okupljenih oko *Hrvatske Smotre* i značajnije osobe iz *Matice Hrvatske*, bio je nesumljivo velik.

²⁴ *Isto*, 94.

²⁵ “Tako i filozofija, u namjeri da objasni kulturno stanje nekog povijesnog razdoblja po najdubljim izvorima, mora razmotriti najprije njegovo etičko stanje.” *Isto*, 82.

²⁶ *Isto*, 108.

²⁷ *Isto*, 99.

²⁸ *Isto*, 100. Da su te i takve kritike pogodile govori jasno i sljedeća rečenica iz Zimmermannovih *Autobiografskih za-bilješki...* “Kad su je pročitali (*Krizu kulture*, op.a.), jedan od mojih prijatelja mi je rekao neka odmah napišem testament; drugi me upitao ‘zar mi je tako dodijala sloboda i život, kao da imam u rezervi drugi?’; a neki mi opet prigovorilo ‘kako mogu biti takav fantast, da u ratu javno napadam ustaše i Nijemce, što nitko u Hrvatskoj ne bi učinio.’” S. ZIMMERMANN, *Humanizam i totalitarizam*, 29.-30.

3. Konkretna posljedice jedne filozofije kulture

Samo predavanje u Hrvatskoj akademiji medijski je bilo dobro popraćeno. Tako informacije o samom predavanju, kao i važnije izvadke iz predavanja možemo pronaći u gotovo svim važnijim novinama i časopisima u NDH.²⁹ Od intelektualaca koji su se u svojim prikazima osvrnuli na *Krizu kulture*, a da su posebno istaknuli navedeno predavanje možemo navesti Petra Grgeca: *Izlaz iz suvremene krize kulture. U povodu knjige 'Križa kulture' hrvatskog filozofa Stjepana Zimmermanna*³⁰ i Milivoja Magdića: *Osvajanje budućnosti. Kritičke refleksije Stjepana Zimmermanna o smislu hrvatskog zbivanja*.³¹ Osim njih o *Krizi kulture* govorili su i Franjo Nevistić,³² Mirko Kus-Nikolajev,³³ Juraj Paša,³⁴ Grgo Pejnović³⁵ i drugi.

Iako su svi navedeni hrvatski intelektualci pozitivno ocijenili Zimmermannovo nastojanje i njegovu kritiku stanja u onodobnom suvremenom društvu, što bi značilo da je ispravno procijenio nastalu situaciju, najzanimljivijim se pokazao izvadak koji je vrlo opširno donijela *Spremnost* u br. 20 od 12. srpnja 1942. I ne samo da je najzanimljiviji već i najsudbonosniji za autora. U toj se ideološkoj manipulaciji pokazala sva kompleksnost ondašnjeg hrvatskog političko-društvenog zbivanja, ali i budućeg, kako ćemo vidjeti nakon svibnja 1945. i promjene vlasti. Jedan mali, ali važan dodatak izvornom Zimmermannovom tekstu pokazat će lice i naličje ne jedne, nego dviju totalitarnih vladavina.

3.1. Spremnost, 12. srpnja 1942.

Da bismo bolje shvatili posljedice uredničkog zahvata u Zimmermannov tekst, naravno bez autorova znanja a još manje dopuštenja, koji je proveden da bi se otupila kritička oštrica teksta, pozabavit ćemo se, ukratko, samim tjednikom *Spremnost* u kojem se navedena manipulacija dogodila.

Kako smo već prije naglasili, u slučaju prosuđivanja događaja koji su se odigrali u 49 mjeseci života NDH, vrlo je bitno *kada* su se dogodili. To je bitno i u slučaju *Spremnosti*. *Spremnost*, s podnaslovom: *Misao i volja ustaške hrvatske*, po učestalosti izlaženja spada u tjednike. Prvi broj izašao je 1. ožujka 1942. Što se tiče kvalitete tjednika, postoji gotovo konsenzus da je to najbolji tjednik u NDH. Tako S. Lasić, u trećem svesku svoje glasovite *Krležiologije* kaže: "Najbolji tjednik u doba NDH, komentatori i analitičari obično ga smatraju najvažnijim glasilom ustaškog pokreta (...) Jedan od najbolje uređivanih tjednika

²⁹ Osim, što je važno zapaziti, u *Hrvatskom narodu*.

³⁰ *Spremnost*, 2/1943., br. 87, 9.

³¹ *Spremnost*, 3/1945., br. 153, 2.

³² "Križa kulture", *Hrvatski narod* (Zagreb), br. 882, 11. XI. 1943., 5.

³³ "Povratak kentaura (političko-filozofska razmatranja povodom knjige Stj. Zimmermanna "Križa kulture", *Spremnost*, 2/1944., br. 117, 2.

³⁴ Juraj PAŠA, "Dojmovi uz najnoviju knjigu dr. Stjepana Zimmermanna 'Križa kulture'", *Hrvatska mladost*, 27/1943., br. 6-7, 238.-243.

³⁵ Grgo PEJNOVIĆ, "'Križa kulture' – nova knjiga S. Zimmermanna", *Hrvatska smotra*, 11/1943., br. 7-10, 541.-543. Ostali autori: Đuro MARIĆ, "Za sretniju budućnost", *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske*, 71/1943., br. 17, 130.-132.; Tomislav PAVIĆ, "Uz knjigu dra Stjepana Zimmermanna 'Križa kulture'", *Hrvatska mladost*, 27/1943./1944., br. 2, 91.-92.; Dragutin ĐURIĆ, "Hrvatski nazor o krizi kulture. Povodom djela dra. Stjepana Zimmermanna 'Križa kulture'", *Hrvatska misao*, 2/1944., br. 6-7, 196.-198.; Žarko BRZIĆ, "Zimmermann: Križa kulture" *Plug*, 1/1944., br. 15-16, 16.

što ih je hrvatsko novinstvo imalo, stavimo li na stranu ideološku orijentaciju.”³⁶ Da je ta ocjena laskava govori nam i podatak da je 1942. *Spremnost* bila tek jedan od 20 zagrebačkih tjednika, odnosno jedan od 37 tjednika koji su izlazili na tlu NDH, uz 33 mjesečnih i povremenih izdanja različitih časopisa.³⁷ Uredničku kvalitetu, koju hvali Lasić, možemo zahvaliti drugom od ukupno tri urednika koji su se na tom mjestu izmjenili u nepune tri godine izlaženja tjednika, Tijasu Mortigiji. On je na tu poziciju došao na mjesto velikog propagandnog meštra NDH, Ive Bogdana, od 39. broja. Tu poziciju držao je sve do 2. siječnja 1945., do 150. broja, kada ga je zamjenio Franjo Nevistić. Dakle, Zimmermannov tekst tiskan je u vrijeme uredništva Ive Bogdana. Za vrijeme NDH Ivo Bogdan bio je ravnatelj *Hrvatskog naroda*, urednik *Spremnosti*, odnosno “vodeći novinar, propagandist i cenzor u NDH”.³⁸ *Spremnost* je pokrenuta na inicijativu samog Poglavnika. Reprezentativni tjednik trebao je pokazati svu kulturnu raskoš misli i volje ustaške hrvatske, kako stoji u podnaslovu tjednika. Što se tiče filozofskog sadržaja u tom kulturno-političkom tjedniku, uzmemo li u obzir činjenicu da u NDH nije postojao ni jedan filozofski časopis,³⁹ količinom i kvalitetom, brojem i ugledom suradnika, ta je tiskovina nezaobilazna za svakoga tko se želi ozbiljno baviti proučavanjem filozofije u razdoblju NDH, ali i šire.

3.2 Budućnost Hrvatske i Europe

Pod gornjim naslovom preneseni su izvadci iz Zimmermannovog predavanja ‘na javnoj sjednici filozofijsko-pravnog razreda Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti’. (...) Ugledni hrvatski filosof bio je saslušan najvećom pažnjom biranog slušateljstva, tako da javnost nestrpljivo očekuje, da to predavanje bude tiskano u cjelosti.⁴⁰ “Spremnost” u želji, da bi se bar s nekim mislima toga doista zanimljivoga predavanja, koje sa stanovišta filozofije kulture, obradjuje tako značajan problem, upoznala i šira javnost, objavljuje nekoliko njegovih odlomaka.⁴¹ Na stranicama *Spremnosti* prenesena je oko četvrtina teksta koji se nalazi tiskan u *Krizi kulture*. Međutim, uredništvo *Spremnosti* s Ivom Bogdanom na čelu nije samo pretiskalo tekst nego ga je i malo dopunilo. U Zimmermannovo izvorno predavanje dodane su sljedeće rečenice: “Tu, na tome položaju osvajanja svoje samostalnosti, bio je najodlučniji momenat, ima li hrvatski narod pripravljeno vodstvo, koje je kadro oživotvoriti novi sustav narodno-državnog života. I na ovom eto, najsudbonosnijem pitanju hrvatskog naroda pojavljuje se lik Poglavnika Ante Pavelića.”⁴² To je predavanje, uz neke Stepinčeve propovijedi, najizravnija kritika i osuda režima pa se tim dodatkom željelo kompromitirati cijelo

³⁶ Stanko LASIĆ, *Krležiologija ili povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži. Knjiga treća. Miroslav Krleža i Nezavisna Država Hrvatska (10. 4. 1941–8. 5. 1945)*, Zagreb 1989., 116.

³⁷ Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinstvo u 20. stoljeću*, Zagreb 2005., 22.

³⁸ Darko STUPARIĆ (ur.), *Tko je tko u NDH*, Zagreb 1997., 43.

³⁹ Općenitu informaciju o filozofskim časopisima može se naći u: Tomislav BRACANOVIĆ, “Filozofski časopisi u Hrvatskoj u 20. stoljeću”, *Hrvatska filozofija XX. stoljeća, Zbornik radova*, (ur. Damir Barbarić i Franjo Zenko), Zagreb 2007., 41-60. Od Bazaline *Revije za filozofiju i psihologiju* iz 1927. godine (izašao samo jedan broj) pa do prvog broja *Praxisa* koji počinje izlaziti 1964. zjapi praznina od 37 godina. Od nefilozofskih časopisa koji su ipak relevantni za filozofiju, u navedenom je razdoblju od iznimne važnosti *Bogoslovska smotra*. I, dodajmo, *Spremnost!*

⁴⁰ Knjiga *Kriza kulture* u kojoj je objavljen cjelovit tekst predavanja, dobila je dozvolu za tisak od Glavnog ravnateljstva za promičbu (GRP) 18. svibnja 1943. godine. HDA, f. 237, Predsjedništvo vlade NDH GRP, Odjel za tisak i slikopis, kut. 12, 1943. br. 6437/43. Podatak preuzet iz: Višeslav ARALICA, “Platonova *Država* u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj”, *Filozofska istraživanja*, 26/2006., br. 3, 701.-729.

⁴¹ *Spremnost*, 1/1942., br. 20, 1.

⁴² *Isto*.

Zimmermannovo nastojanje. Ali prvo i najsudbonosnije pitanje je je li zaista taj dio teksta uredništvo imputiralo Zimmermannu, ili ga je poslije autor jednostavno ispustio, iz samo njemu znanih razloga. Svakako, potrebno je pokušati utvrditi zašto je nastala razlika između teksta koji se nalazi u *Spremnosti* i onoga u *Krizi kulture*. Kada se prvi puta čita navedeni tekst u *Spremnosti* odmah upada u oči navedeni odlomak. Može se pretpostaviti da je Zimmermann jednostavno morao, ako je uopće želio nešto objaviti i raditi, hvaliti dostignuća A. Pavelića. Iako je to možda malo preveliki kompromis za jednog Zimmermanna, teško je naslutiti da je u pitanju najobičnija propaganda u režiji Ive Bogdana. U knjizi izabranih Zimmermannovih tekstova o hrvatskoj filozofiji i kulturi, koju je za tisak priredio Ivan Čehok,⁴³ nalazi se i tekst *Kako će filozofija kulture prosuđivati našu sadašnjost?* pretiskan iz *Krize kulture*.⁴⁴ Usporede li se ti tekstovi, navedenog dodatka nema, kao ni u originalnom tekstu iz 1943. Jasno je da je lik *Poglavnika* naknadno dodan.⁴⁵ Ali to tek treba dokazati. Ili je stvarno Viktor Novak bio u pravu kada je ustvrdio da je Zimmermannov tekst filozofsko obrazloženje za ustaška klanja!⁴⁶

3.3 “Ustaški” filozof

Na koji način možemo utvrditi da je taj tekst pridodan originalu? Prvo, potrebno je analizirati što zapravo piše u dodatku, kakav je sadržaj teksta. Onda taj sadržaj treba usporediti sa sadržajem ostatka teksta te vidjeti poklapa li se, je li mu možda suprotan ili neutralan s obzirom na temu. Nadalje, potrebno je ispitati vantekstualnu motivaciju. Koliko je moguće utvrditi odnos S. Zimmermanna s ustaškim pokretom i Antom Pavelićem? Je li taj odnos pozitivan ili negativan? Od presudne su važnosti Zimmermannove autobiografske napomene koje su objavljene 2003. pod naslovom *Totalitarizam i humanizam – dva spisa iz ostavštine*. Prvi od njih, *Autobiografske zabilješke iz doba rata i poslije rata*, odnose se izravno na našu temu i odgovaraju iz Zimmermannove perspektive na navedena pitanja te bacaju odlučujuće svjetlo na njegov odnos s režimom.

Iz navedenog dodatka sadržajno se mogu izvući dvije činjenice: prvo, inzistira se na pretpostavci da su ustaše bili ti koje su odigrali odlučujuću ulogu prilikom proglašenja NDH; drugo, Ante Pavelić je osoba bez koje se to ne bi dogodilo.

Gledano iz povijesne perspektive, nijedna od tih dviju teza nije održiva. Bez ulaska u detalje o kojima je do sada opširno pisano, o proglašenju NDH doista stoji ono što je napisao Zimmermann u svom tekstu: “Njezin je osnutak bio uvjetovan događajem od 27. ožujka 1941., kada je samo nakon dva dana (25. ožujka) nastupio zaokret naše povjestnice.”⁴⁷ Pristupanje Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu doveo je do puča u Beogradu i Hitlerove definitivne odluke da napadne i raskomada Jugoslaviju. Cjelokupno Zimmermannovo nastojanje kao i njegova filozofija povijesti vezana je uz tezu da je proglašenje samostalnosti zasluga cijeloga naroda, i to ne samo njegove konkretne djelatnosti koje su dovele do Kvaternikova proglašenja NDH, već i ona patnja koju je cjelokupni narod istrpio tijekom dvadesetogodišnje Jugoslavenske tamnice. Osim toga, jasan je Zimmermannov stav prema represivnosti

⁴³ Stjepan ZIMMERMANN, *O hrvatskoj filozofiji i kulturi*, Zagreb 2001., 195.-240.

⁴⁴ U *Krizi kulture* taj tekst se nalazi na stranicama 68.-113.

⁴⁵ Vrlo je bitno istaknuti jednu činjenicu koja je do sada ostala neuočena, a odnosi se na inputiranje ideologije putem propagande. Naime, cijelom naslovnom stranicom dominira slika Francetićeve *Crne legije*.

⁴⁶ Viktor NOVAK, *Magnum crimen*, Zagreb 1984., 934.

⁴⁷ S. ZIMMERMANN, *Kriza kulture*, 98.

koju su ustaše zavele na teritoriju Nezavisne Države Hrvatske. Tako izričito kaže: “Upravo u konkretnim oblicima nasilja treba tražiti komponente obćeg stanja današnjice, da je uz-mognemo kulturno ocjenjivati i tražiti uvjete za promjenu toga stanja.”⁴⁸ O ustaškom pokretu isto tako možemo čitati: “Možda će se ispostaviti, da su umjesto mase (koja radi bez savjesti i neodgovorno) odgovorni ubacitelji ideje, koja masu pokreće, ili nediscipliniranost njezine organizacije, a nipošto sav narod, iz kojega je masa potekla.”⁴⁹ Sasvim jasno naglašava da je nedopušteno bilo kojega čovjeka, bez obzira na vjeru i naciju, lišiti prava na čovještvo i osnovne uvjete života.⁵⁰ Ili malo dalje: “Kraj sve svoje stručne spreme ili državničke sposobnosti, upravljači suvremenog društva ne mogu sebe lišiti odgovornosti za čudoredno stanje, koje društvom vlada...”⁵¹ Iznosi i konkretne zločine: pljačka, divljačka ubojstva, izazivanje nereda itd. “Himbena može biti i neka država, koja se prikazuje pobornicom slobode i onda, kad je drugima oduzima.”⁵² Iz te Zimmermannove tirade jasno se vidi njegov odlučan stav i oštrica kritike koja je uperena protiv vladajuće garniture kojoj je Poglavnik na čelu.

Međutim, on se ne zaustavlja samo na optužbama prema “upravljačima društva”, on jasno želi dati do znanja da ima na umu “upravljača” A. Pavelića. Gotovo cijelu stranicu citata mogli bismo navesti u prilog Zimmermannovog govora protiv A. Pavelića i njegovog osobnog utjecaja i odgovornosti u tadašnjem društvu. Navest ćemo samo jedan citat: “Da je vođa pokreta u dodiru s narodnom dušom, to je doduše teoretski zahtjev, ali će samo konkretna praksa pokazati, u kojoj je mjeri udovoljeno tome zahtjevu. Jer nije isključena mogućnost, da bi neki vođa iz bilo kojih razloga izgubio dodir s dušom naroda. Ti razlozi mogu da budu čisto osobne naravi, na pr. kad bi u nekog vođe sve više dolazili do izražaja znakovi nedosljednosti, neizpunjenih obećanja, kompromisnih stavova, manjkavosti u prosuđivanju suradnika, popustljivosti prema zločinima, fantastičnih pogleda na stvarnost i njezine potrebe i svih onih osobina, kojim je uvjetovan dodir s narodnom dušom.”⁵³ Konkretni primjeri na koje Zimmermann misli doći će do izražaja u njegovim autobiografskim zabilješkama.

4. Autobiografske zabilješke iz doba rata i poslije rata

Svjestan da bi se u budućnosti zbog nemara prema istini prošlosti⁵⁴ moglo dogoditi da objede kojima su se nabacivali na njegov lik i djelo postanu “povijesna istina”, Zimmermann, u 78. godini života, nekoliko mjeseci prije smrti, dovršava svoju ispovijest: *Autobiografske zabilješke iz doba rata i poslije rata*. Nastoji zapisati sve relevantnije događaje iz svoga života u razdoblju NDH.

Sigurno jedan od temeljnih motiva toga natpisa je, osim suđenja Zimmermannu, koje se ipak završilo oslobađajućom presudom i njegovim umirovljenjem, optužba protiv njega i cjelokupne Katoličke crkve, koju donosi Viktor Novak u svom djelu *Magnum crimen*.

⁴⁸ *Isto*, 84.

⁴⁹ *Isto*, 87.

⁵⁰ *Isto*, 87.

⁵¹ *Isto*, 89.

⁵² *Isto*, 90.

⁵³ *Isto*, 75., slično se može naći i na stranica 89., 96., 99. i 109.

⁵⁴ “Mi, doduše, kadgod i odveć prepuštamo povjestničaru osvjetljavanje prošlosti, kao da rekonstrukcija može nadomjestiti intuiciju suvremenog upoznavanja života.” *Isto*, 277.

Novakove optužbe, koje Zimmermann točku po točku opovrgava,⁵⁵ sljedeće su: 1. preimenovanje JAZU u HAZU (Zimmermann je opravdavao, po Novaku, taj Pavelićev gest);⁵⁶ 2. Zimmermannovno predavanje u Hrvatskoj akademiji *Kako će filozofija kulture prosuđivati našu sadašnjost?*, koje je Novak okarakterizirao kao ustašku “filozofiju kulture”;⁵⁷ 3. Pavelićevo odlikovanje Zimmermanna, kao zahvalu što je Pavelića “ovaj filozof pronio kroz akademsku raspravu”.⁵⁸ Ovdje ćemo se osvrnuti samo na 2. točku. U svoju obranu Zimmermann ističe da se među koricama njegove knjige nigdje ne nalazi uopće ijedna riječ ustaša, a takvom mu se cijela knjiga inkriminira. Još je jedna bitna činjenica: opravdavajući se od Novakovih objeda, ujedno i kritizirajući optužnicu, Zimmermann se služi izdanjem *Krize kulture*, vrlo vjerojatno ni ne sluteći da Novak inzistira na tekstu iz *Spremnosti* samo zato što se tamo izričito spominje A. Pavelić.

S druge strane, imputiranje dodatka o Paveliću nije uzeto u obzir u optužnici protiv Zimmermanna jer je tamo on bio suđen zbog svoje knjige *Kriza kulture* koja zaista ne sadrži ni jednu riječ koja bi bila u korist režima i diktature. Baš naprotiv. Razvidno je stoga da u službenom dijelu procesa nije dodatak o Paveliću bio ni bitan za suđenje, što nije smetalo Novaku da poslije oslobađajuće presude napadne Zimmermanna, kao i mnoge druge. Prema Zimmermannu, u samoj presudi u vezi s *Krizom kulture* stoji: “1. da se nepovoljno izražuje o ustašama i okupatoru, 2. da se pisac nije slagao s ustaškim sistemom, 3. da je pisac spašavao iz logora i tamnice.”⁵⁹ Već iz koncepcije teksta i same Zimmermannove filozofije jasno je da dio o A. Paveliću Zimmermann nije napisao. Iz onoga što Zimmermann jest napisao o Paveliću, pokušat ćemo se referirati i na naš problem.⁶⁰

U svojim *Zabilješkama* o Paveliću Zimmermann piše ovo: “Dne 6.I.1942. pišem ja (meni posve nepoznatom) Paveliću protestnu predstavku, iz koje vadim doslovno ovu izreku: ‘Ovi krvavi progono Srba, komunista i Židova bit će sramotna stranica u kulturnoj povijesti Hrvatske.’ Čini mi se, da me na to najviše ponukao barbarski zločin u glinskoj pravoslavnoj crkvi 3.VIII. 1941. (...) Za dva ili tri dana primio sam od Maršalata potvrdu (s potpisom nekog generala), da je moje pismo zaprimljeno.”⁶¹ Očito je da je pismo koje je Zimmermann napisao Paveliću napisano sedam mjeseci prije predavanja održanog u Hrvatskoj akademiji. Spominje i zločin u glinskoj pravoslavnoj crkvi, što je za Zimmermanna bitno ako se uzme u obzir njegova osobna povezanost s tim mjestom. On je, naime, bio tamo župnikom 1907.⁶² prije odlaska na studij u Rim. Osim toga, represivnost ustaškog režima mnogima

⁵⁵ Te su točke ujedno bile i uporišta optužnice koja je na kraju završila oslobađajućom presudom, što Novak uopće nema ni namjeru spomenuti. Pogotovo u jednom djelu koje je koncipirano kao optužnica, a ne kao itinerar činjenica. U *Zabilješkama* kaže: “Oduljio sam, a još imam da spomenem tri stvari, koje su služile kao prividna podloga za optužbu: to je pitanje jedne komisije, moja knjiga “Krizu kulture” i odlikovanje.” S. ZIMMERMANN, *Humanizam i totalitarizam*, 28. Očito je da je V. Novak pratio optužnicu, ali ne i oslobađajuću presudu.

⁵⁶ V. NOVAK, *Magnum crimen*, 931.

⁵⁷ *Isto*, 932.–933.

⁵⁸ *Isto*, 934.

⁵⁹ S. ZIMMERMANN, *Humanizam i totalitarizam*, 33.

⁶⁰ Zimmermann citira svoju knjigu: “Kad ja u knjizi ‘Krizu kulture’ kažem (str. 96. i 97.) da je 10. travnja 1941. hrvatski narod ‘djelatno pristupio svojem oslobođenju’ i da bi ‘počinio zlodjelo tko bi ugrozio opstanak hrvatske državne samostalnosti’, tko god s razumijevanjem čita ovu knjigu (napose str. 12., 201., 252., 271.), evidentno mu je ne samo što ne pristajem uz okupatora (kojeg izričito odsuđujem), nego niti uz ustaško vodstvo (...)”. *Isto*, 41. Mjesto koje Zimmermann citira nalazi se samo jednu rečenicu povrh odlomka u kojem se spominje Pavelić. To je indirektni dokaz da mu vjerojatno nije bio ni poznat urednički zahvat u njegov tekst jer bi se zasigurno osvrnuo na dodatak svom tekstu.

⁶¹ *Isto*, 20.

⁶² *Isto*, 139.

je pomogla da se otriježne nakon prvih par mjeseci života u novoj državi. Zimmermann je zbog toga i zauzeo onu temeljnu poziciju u *Krizi kulture*: NDH da, ustaše ne. To je primijetio i Leopold Auburger: “Međutim, za Zimmermannovu je vrijednosnu argumentaciju bitno da on zapravo nepokolebljivo brani uspostavu hrvatske državnosti, ali ne i konkretnu političku zbilju NDH, kojoj S. Zimmermann u bitnim pitanjima moralno prigovara.”⁶³ Danas je jasno da se o državnosti u tom razdoblju uopće ne može govoriti.

Iako su njegova sjećanja relativno kratka, 24 stranice gusto tipkanog teksta, kako nas o tome izvještava priređivač teksta za tisak dr. Željko Pavić, Zimmermann se osvrnuo na sve bitne događaje iz svog djelovanja u vrijeme NDH. Budući da je njemu posebno bilo na srcu da otkloni optužbe koje su ga inkriminirale, u većini teksta bavi se tim optužbama. Tako Zimmermann navodi i zanimljivo mišljenje Pavelića o njegovoj knjizi *Kriza kulture*: “Pavelić je rekao – kako sam pouzdano saznao: ‘Sramota da je mogla ta knjiga izići. Ne ćemo je zabraniti da ne pravimo reklamu. Da nije Z popularan, a kaže se da ima u inozemstvu mnogo prijatelja, mi bismo znali što nam je činiti.’”⁶⁴ A Pavelićev je stav lako opravdati ako se uzme u obzir da u uvodnom poglavlju knjizi *Kriza kulture* stoje i ove Zimmermannove riječi: “Činjenica je, da skupine moralnih nakaznika odlučuje tuđim životima, kadgod i sudbinom naroda ili države, pa stoga nije indiferentno kakvi se pojedinci nalaze na društvenim položajima i koje su konkretne posljedice ukupnog moralnog stanja u nekom društvu.”⁶⁵

Zaključak

U srazu između ideologije i filozofije najviše stradava istina, dakle filozofija. Misliti se mora, makar i u totalitarnim režimima, ali stoga mi danas moramo imati na umu i mjesto i vrijeme kada je nešto rečeno i na koji način. Zimmermann je mogao ne promišljati svoju suvremenost, ali je znao da tada ne ispunjava svoj zadatak. Ispunivši zadatak, časno i dostojno naslova filozofa, nakon promjene režima 1945. ta ga je dužnost stajala građanskog gubitka časti. Ali zato danas, u demokraciji i društvu o kojem je cjelokupna Zimmermannova filozofija sanjala, mi imamo višestruku dužnost da ispitamo sve činjenice koje su važne za njegov život i rad, i da ono što je bremenito i vrijedno u Zimmermannovoj filozofiji ponese u bolje sutra, ususret onom optimizmu koji je proistjecao iz etičkog temelja njegove filozofije.

To je mali doprinos kristalizaciji odnosa jedne filozofije i jednog režima. Filozofija si ne smije dopustiti što si totalitarizam dopušta: bez obzira na to kakvu ćemo istinu naći ispod prašine koja se hvata nad filozofskim rukopisima iz razdoblja NDH, ona mora biti jasno interpretirana i ocijenjena.

⁶³ Leopold AUBURGER, “Metafizika kulturnog života i filozofiranje o hrvatskim narodnim pitanjima u radovima S. Zimmermanna o hrvatskoj filozofiji i kulturi”, *Bogoslovska smotra*, 102/2003., br. 73, 675.

⁶⁴ S. ZIMMERMANN, *Humanizam i totalitarizam*, 30.

⁶⁵ S. ZIMMERMANN, *Kriza kulture*, 18.

ZIMMERMAN'S CRITIQUE OF ANTE PAVELIĆ'S REGIME – CAUSES AND EFFECTS

Summary: Stjepan Zimmerman (1884–1963) is the most productive Croatian philosopher of the 20th century. He was fortunate enough to have survived two World Wars and three dictatorships. Even though the reception of the established Independent Croatian State was received by him with great enthusiasm, he was soon enough disappointed with it when faced with the criminal nature of the Pavelić's regime. Not intimidated by it, he continues to work and publishes yearly his books. He has published altogether 23 bibliographical units in the period 1941.–1945., counting 5 books. Central place in this collection belongs to the Crises of Culture (1943.) – a collection of essays published in the magazines of his time. In those essays he sharply criticizes Ante Pavelić's regime – regime that doesn't fulfill the most basic criterion of Christian and humanistic ethics – which was always a starting point of Zimmerman's thinking about contemporary society. On the other hand, the Ustaše regime and Pavelić did not hold back on Zimmerman. Zimmerman was rewarded few days before the dissolution of the Independent Croatian State with a reward he'd never accepted and deserved. As an example of propaganda about his public engagement we will use here Zimmerman's lecture published in the magazine *Spremnost*, edited by Ive Bogdan. Ive Bogdan incorporated into Zimmerman's lecture a paragraph on Ante Pavelić which he never publicly presented. This paper explores poorly researched area of intellectual critique of the Ustaša regime in the period 1941.–1945. It also discusses, so far, neglected and not sufficiently researched public engagement of Stjepan Zimmerman during the time of Independent Croatian State.

Keywords: Stjepan Zimmermann, Ante Pavelić, philosophy in the Independent State of Croatia, totalitarianism

Literatura

- Višeslav ARALICA, "Platonova *Država* u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj", *Filozofska istraživanja*, 26 /2006., br. 3, 701.-729.
- Leopold AUBURGER, "Metafizika kulturnog života i filozofiranje o hrvatskim narodnim pitanjima u radovima S. Zimmermanna o hrvatskoj filozofiji i kulturi", *Bogoslovska smotra*, 102/2003., br. 73.
- Tomislav BRACANOVIĆ, "Filozofski časopisi u Hrvatskoj u 20. stoljeću", *Hrvatska filozofija XX. stoljeća, Zbornik radova*, (ur. Damir Barbarić i Franjo Zenko), Zagreb 2007.
- Stanko LASIĆ, *Krležiologija ili povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži. Knjiga treća. Miroslav Krleža i Nezavisna Država Hrvatska (10.4.1941 – 8.5.1945)*, Zagreb 1989.
- Julije MAKANEC, *Uvod u filozofiju poviesti*, Zagreb 1993.
- Đuro MARIĆ, "Za sretniju budućnost", *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske*, 71/1943., br. 17, 130.-132.
- Viktor NOVAK, *Magnum crimen*, Zagreb 1984.
- Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinstvo u 20. stoljeću*, Zagreb 2005.
- Tomislav PAVIĆ, "Uz knjigu dra Stjepana Zimmermanna 'Križa kulture'", *Hrvatska mladost*, 27/1943./44., br. 2, 91.-92.
- Grgo PEJNOVIĆ, "'Križa kulture' – nova knjiga S. Zimmermanna", *Hrvatska smotra*, 11/1943., br.7-10, 541.-543.

Zlatko POSAVAC, *Kultura, estetika i estetički fenomeni u filozofiji Stjepana Zimmermanna, Život i djelo Stjepana Zimmermanna. Zbornik radova*, (ur. Josip Oslić i Žarko Pavić), Zagreb 2001.

Darko STUPARIĆ (ur.), *Tko je tko u NDH*, Zagreb 1997.

Stjepan ZIMMERMANN, *Filozofija i religija*, Zagreb 1936.

Stjepan ZIMMERMANN, *Filozofija života*, Zagreb 1941.

Stjepan ZIMMERMANN, *Humanizam i totalitarizam*, Virovitica 2003.

Stjepan ZIMMERMANN, *Kriza kulture*, Zagreb 1943.

Stjepan ZIMMERMANN, *Nauka o spoznaji*, Zagreb 1942.

Stjepan ZIMMERMANN, *O hrvatskoj filozofiji i kulturi*, Zagreb 2001.

Dušan ŽANKO, *Svjedoci*, Buenos Aires 1967.

INTELEKTUALCI I RAT 1939.–1947.

**Zbornik radova s međunarodnog
skupa Desničini susreti 2011.**

Uredili

Drago Roksandić
Ivana Cvijović Javorina

Filozofski fakultet u Zagrebu
Plejada
Zagreb, 2012.

Biblioteka DESNIČINI SUSRETI

sv. 6

Nakladnici

Filozofski fakultet u Zagrebu, Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije
Plejada d.o.o., Zagreb

Za nakladnike

Damir Boras
Igor Ranić

Uredništvo

Drago Roksandić
Ivana Cvijović Javorina
Bojan Đorđević
Branimir Janković

Recenzenti

Damir Agičić
Zvonko Kovač
Velimir Visković

*Tiskanje ove knjige potpomogli su Ministarstvo kulture Republike Hrvatske i
Gradski ured za obrazovanje, kulturu i šport grada Zagreba*

Fotografija na naslovnici

Vladan Desnica (iz fotodokumentacije dr. sc. Uroša Desnice)

Copyright © 2012., Plejada, Zagreb

ISBN 978-953-7782-16-0

INTELEKTUALCI I RAT 1939.–1947.
Zbornik radova s Desničinih susreta 2011.
Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina (ur.)

Izvršni nakladnik
Plejada d.o.o.
Zagreb, VIII. južna obala 17
tel./faks 01/3906-533
e-mail: plejada@plejada-zg.hr
www.plejada-zg.hr

Izvršni urednik
Ilija Ranić

Grafička oprema
Nenad B. Kunštek

Lektura
Ivana Filipović Petrović
(tekstovi na hrvatskom jeziku)

Idejno rješenje naslovnice
Marko Maraković

Grafičko oblikovanje naslovnice
Ana Pojatina

Tisak i uvez
Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina
srpanj 2012.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 811798.

CENTAR ZA KOMPARATIVNOHISTORIJSKE
I INTERKULTURNE STUDIJE

INTELEKTUALCI I RAT 1939. - 1947.

Zbornik radova s Desničinih susreta 2011.

Uredili
DRAGO ROKSANDIĆ
IVANA CVIJOVIĆ JAVORINA